

NÁLEZ RANĚ NOVOVĚKÉ PRACHOVNICE Z CHRUDIMI – HRADEBNÍ ULICE

Jan MUSIL

Doposud nejrozsáhlejší záchranný archeologický výzkum v chrudimském městském jádru od roku 1996 proběhl na nároží Hradební ulice a Resslerova náměstí od dubna do října roku 2006. Po neuvážených demolicích zde po roce 1994 vznikla proluka, zahrnující parcely zaniklých domů čp. 14/I a 15/I a zadní část parcely domu čp. 10/I. Archeologický výzkum byl vyvolán záměrem výstavby obchodně bytového centra s podzemními garážemi, celoplošně likvidujícími archeologické situace. Výzkum provedl Archeologický ústav AV ČR Praha, v.v.i. (J. Frolík) ve spolupráci s Regionálním muzeem v Chrudimi (J. Musil), firmami Jan Osina a Geo-CZ (obr. 2).

Výzkum přinesl poznání vývoje od pravěku po novověk. Nejdůležitější poznatky se ovšem dotýkaly vývoje architektury. Nejstarší kamenná architektura vznikla ve 14. století, v pozdějším období byla výrazně přestavována. V této podobě se domy dožily třicetileté války, během níž byl celý domovní blok sevřený Resslerovým náměstím, Hradební a Rybičkovou ulicí pobořen. Sklepy byly zavezeny smetím a stavebním odpadem a místo bylo využíváno jako zahrada a přičleněno k domu čp. 10/I, čp. 14/I a 15/I.¹⁾

Součástí palných zbraní a jejich doplňků nepatří mezi časté archeologické nálezy.²⁾ V předkládaném příspěvku si vás dovoluji seznámit s kováním prachovnice nalezené při výše zmíněném záchranném archeologickém výzkumu. Samotné tělo prachovnice bývalo tvořeno organickými hmotami (dřevo, kůže, paroh, želvovina či rohovina) dostatečně odolnými proti mechanickému poškození. Jak víme, dochování těla vyrobeného z takového materiálu není v našich přírodních podmínkách téměř možné. V nejlepším

1) FROLÍK, J. – MUSIL, J.: *Záchranné archeologické výzkumy v Chrudimi v roce 2006*, Archeologické výzkumy v Čechách 2006. Zprávy České společnosti archeologické. suppl. 68, Praha 2007, s. 46–47.

2) DURDÍK, T.: *Fragment prachovnice ze Zbečna*. Studies in postmedieval archaeology 1. Praha 1990, s. 257–260.

případě lze zjistit pouze aplikované kování. Největší kovovou součástí prachovnice, která umožňuje tuto výstrojní součást jednoznačně identifikovat, je horní část kování s násypnou trubicí ve funkci odměrky. První písemnou zmínku o prachovnici v Čechách z roku 1506 přinesl Zikmund Winter:³⁾ „...*Ručnice natahovati se nemohla, byla zerzava, toulec při ní byl, ale prachu v něm nebylo ani kulek.*“

Nabíjení vojenských předovek měl usnadnit bandalír, který byl zaveden v poslední třetině 16. století.⁴⁾ Obvykle obsahoval 11 nádobek s odměřenou dávkou prachu, jednu velkou a jednu menší prachovnici (obsahovala jemnější prach na pánvičku), kožený váček na kulky a ucpávky, kovové pouzdro na ochranu zapáleného doutnáku, čistící potřeby (škrabka, vytěrák, jehla na čištění zátravky), křesadlo, lžíci, kleště na lití kulí a stočené připravené kusy doutnáku (obr. 1). Asi v polovině 17. století přecházely některé evropské armády k hotovým nábojům.

Chrudimský nálezk⁵⁾ (obr. 3) představuje horní část kování prachovnice s dávkovačem střelného prachu, které bylo vyrobeno z železného plechu o tloušťce 2 mm. Do plechu byly proraženy čtyři otvory – největší pro kónický šikmo umístěný trubicový dávkovač, menší pro čep klapky uzavírající dávkovač, zbylé dva otvory sloužily pro připevnění k organickému tělu prachovnice, které se bohužel nedochovalo. Jak naznačují zelené korozní produkty na povrchu, vznikla trubice nejspíše ovinutím plechu pájeného mědí. Trubice byla při bázi zaentlována a připájena měděnou /?/ pájkou k tělu kování. Poté byla osazena klapka u dolního ústí trubice spojená čepem s otočnou páčkou, která se nalézá v diagonální poloze na horní straně kování. Páčku jistila kruhová pružina z páskového železa umístěná rovněž na horní straně kování. Plech byl po té nastříhán a ohnut do finálního tvaru a pomocí dvou hřebíků byl spojen s organickým tělem prachovnice. Celkové rozměry prachovnice jsou následující: maximální dochovaná výška 108 mm, maximální délka 68 mm, maximální šířka 43 mm; výsypná trubice – průměr 1–13 mm, průměr 2–25 mm, délka 85 mm. Kování bylo nalezeno v zahlobené skrýši zapuštěné do dna druhého patra sklepa křížového půdorysu.

Prachovnice můžeme třídit na základě dvou hlavních kritérií: podle tvaru těla nebo podle způsobu konstrukce výsypného mechanismu.

3) WINTER, Z.: *Dějiny kroje v zemích českých II*. Praha 1893, s. 626.

4) LUGS, J.: *Ruční palné zbraně I*. Praha 1956, s. 25.

5) Čtverec 4; kontext 208; datum nálezu: 1. 10. 2006; uložení: Regionální muzeum v Chrudimi, inv. č. A 33722.

Vzhledem k tomu, že v našem případě se jedná pouze o relikt kování, je tvarové kritérium těla irelevantní. Budeme se držet tedy způsobu konstrukce výsypaného mechanismu. Pro období 16.–17. století známe dva základní typy konstrukce: a) výsypaná trubice je uzavřena na horním i dolním ústí pomocí dvou na sobě nezávislých klapek; b) výsypaná trubice je uzavřena jen při dolním ústí, horní ústí bylo uzavřeno prstem střelce. Jak se s nimi pracovalo? Střelec držel hlaveň muškety v levé a prachovnici v pravé ruce. V případě, že horní ústí nekryla klapka, musel střelec ústí zakrýt svým ukazovákem. Poté stiskl páčku ovládající dolní záklopku násypné trubice a otočil prachovnici vzhůru nohama. Následně pero vrátilo klapku do zavřené polohy a bylo možno obrátit prachovnici do původní polohy. Z trubice byl odměřený prach přesypán do hlavně. Shodný postup se při střelbě udržel do 2. poloviny 19. století.

Nejlépe datovatelné publikované exempláře prachovnic ze 16.–17. století na našem území se nalézají ve sbírkách Vojenskohistorického muzea v Praze. V prvním případě jde o honosnou prachovnici s triangulárním tělem a figurální výzdobou.⁶⁾ Její tělo bylo zhotoveno ze dřeva potaženého kůží a zdobeno prolamovaným kovááním. Výpustná trubice je shodně jako u chrudimského exempláře umístěna mírně excentricky a mírně diagonálně vychýlena od svislé osy, aby usnadnila lepší vysypávání prachu do hlavně. Podobný je i výsypaný mechanismus s klapkou uzavírající dolní ústí výsypané trubice. Prachovnice byla vyrobena v Itálii ve 2. polovině 16. století. O něco mladší je obloukovitá prachovnice se železným kovááním a tělem zhotoveným z volského rohu.⁷⁾ Výsypaná trubice je uzavřena klapkami na obou stranách, přičemž pero s klapkou u dolního ústí se od chrudimského mírně liší. Tato prachovnice byla vyrobena ve střední Evropě okolo roku 1600. Shodně je řešena i soudobá honosná prachovnice s obloukovitým tělem,⁸⁾ která byla vyrobena v Itálii.

Z archeologických kontextů byl publikován pouze fragment prachovnice ze Zbečna,⁹⁾ který má zachovánu horní klapku výsypané trubice a klíč ke kolečkovému zámku. V tomto případě byla prachovnice interpretována jako součást loveckého příslušenství. Jako další analogii lze zmínit prachovnice

6) ŠÁDA, M. – DOLÍNEK, V. – DURDÍK, J.: *Vzácné zbraně a zbroj ze sbírek Vojenského muzea v Praze*. Praha 1987, s. 78, č. kat. 70.

7) ŠÁDA, M. – DOLÍNEK, V. – DURDÍK, J.: *Vzácné zbraně*, s. 80–81, č. kat. 78.

8) ŠÁDA, M. – DOLÍNEK, V. – DURDÍK, J.: *Vzácné zbraně*, s. 83, č. kat. 82.

9) DURDÍK, J.: *Fragment*, op. cit. pozn. 2.

městské zbrojnice ze sbírek Západočeského muzea v Plzni, které pocházejí z období třicetileté války. Vzhledem k datování zánikového horizontu a analogickým nálezům soudím, že nalezený fragment prachovnice je možno datovat do 1. poloviny 17. století, tj. do horizontu třicetileté války, který se mimo jiné projevuje i nálezy hliněných dýmek.¹⁰⁾ Náš názor podporují i analogické nálezy z dalších evropských zemí.¹¹⁾

Obyvatelé Chrudimska se do bojů třicetileté války zapojili již v roce 1619. Ve většině případů šlo o představitele šlechty, kteří se začlenili do vojska českých stavů. Přímo v Chrudimi byli vojáci verbováni v srpnu až září roku 1620. Po porážce českých stavů se v Chrudimi střídala vojska všech bojujících stran. Ještě roku 1620 protáhly směrem na Moravu sbory generála Buquoye, po té v polovině listopadu polští vojáci pod velením Batyckého, následoval sbor Rudolfa z Tiefenbachu. Posléze se v Chrudimi načas utábořil sbor knížete saského, vedený setníkem Janem Verderem, který město vydíral a dožadoval se dalších platů pod pohrůžkou uvěznění městské rady. Na jaře roku 1622 protáhly Chrudimskem sbory Albrechta z Valdštejna, v březnu téhož roku byla v Chrudimi a v okolí ubytována jednotka kyrysarů vedená Alexandrem Haugvicem. V dubnu roku 1626 byla v Chrudimi přítomna jízdní komanie Torquato a prapor pěchoty Breunerovy. Za zmínku stojí i benátská jednotka Collaltovská, která je zde připomínána roku 1627.¹²⁾ O rok později je v Chrudimi připomínán jízdní pluk Petra Ferrari. Ve 30. letech 17. století zde krátce sídlil generál Trotz i se svým štábem. Roku 1631 zde byl detašován také císařský prapor pěchoty pod vedením Adama Trčky z Lípy, po vpádu Švédů v témže roce zde byla usídlena část saského kontingentu. Těžkým břemenem pro město bylo působení pluku Wildperka od 3. ledna do 13. června roku 1635. Dne 16. listopadu roku 1639 bylo město poprvé dobyto Švédy. V únoru roku 1642 zde epizodicky pobývala císařská posádka pod velením kapitána dona Camilla Conzago, který v Chrudimi onemocněl a zemřel. Kapitán nebyl katolíkem a jeho pobočníci pod hrozbou násilí jeho ostatky nechali pohřbit v katolickém kostele. Podruhé Švédové dobyli Chrudim v roce 1648.

10) MUSIL, J.: Soubor raně novověkých hliněných dýmek z Hradební ulice v Chrudimi. *Chrudimský vlastivědný sborník 12*, Chrudim 2008, s. 3–35.

11) Pro Maďarsko – srov. KALMÁR, J.: *Régi mygyarfegyverek*. Budapest 1971, s. 229–237, obr. 188–190. Pro Polsko – srov. ŻIGULSKI, Z.: *Broń w dawnej Polsce*. Warszawa 1977, s. 226, obr. 94, foto 333 a 336.

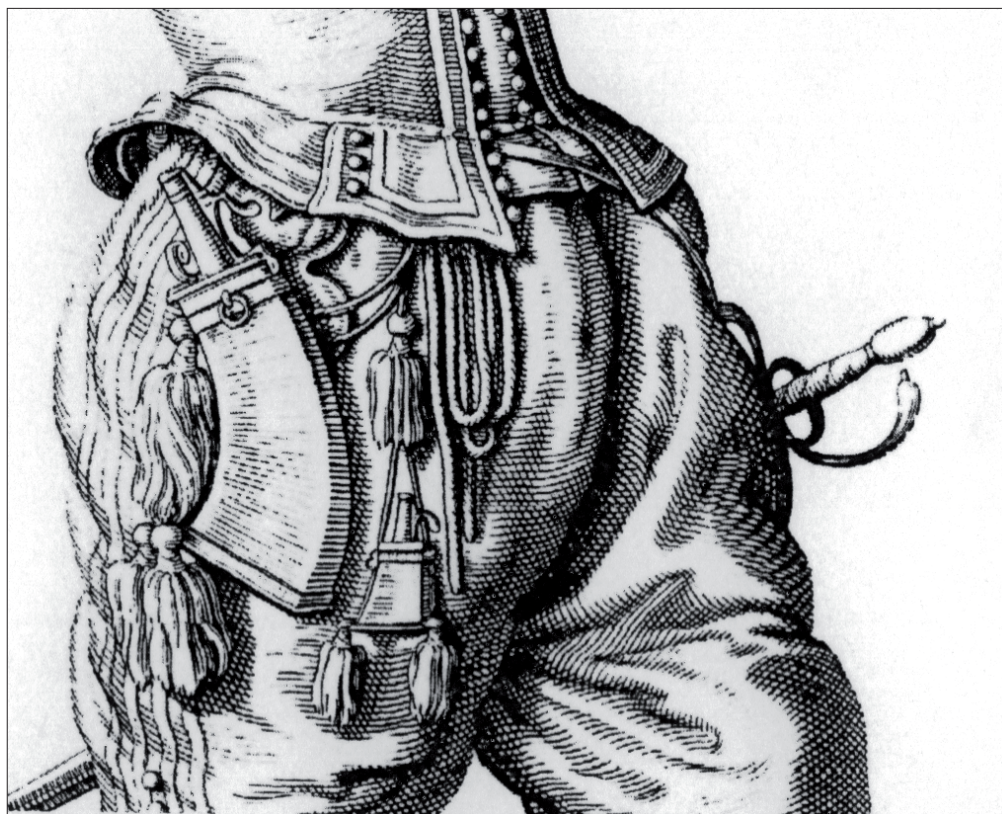
12) Pobyt benátských žoldnéřů mimo jiné dokládá depot 5 stříbrných tolarových mincí, mezi nimiž se vyskytly i dvě benátské ražby. Depot byl získán také při výzkumu v Hradební ulici. Pozn. aut.

Za jejich řádění vznikl tzv. Salvátorský zázrak, kdy na obraze sv. Salvátora hráli švédští žoldnéři kostky.¹³⁾

Horizontu třicetileté války odpovídá výrazný zásah do života obyvatel zkoumaných parcel. Končí zaplňování jednotlivých odpadních jam a zděné stavby podlehly destrukci. S pobytem vojsk spojujeme část mincovních nálezů a také výskyt prvních dýmek, z nichž některé lze ztotožnit se saským výrobním okruhem. Vojáci s výjimkou žoldu fasovali ještě alkohol a tabák. Zasloužili se tak o rozšíření tohoto zlovyku po celé Evropě.¹⁴⁾

13) HANUŠ, V. a kol.: *Chrudimsko a Nasavrcko*. Díl IV. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku. Chrudim 1926, s. 196–223.

14) MUSIL, J.: Soubor, op. cit. v pozn. 10.

Obr. 1 – Výřez z dobové rytiny zobrazuje na opasku mušketýra dvojici prachovnic, z nichž menší sloužila k uchování jemnějšího střelného prachu pro pánvičku muškety. Za povšimnutí stojí také svitek náhradního doutnáku. Podle P. Klučiny 2000.

Obr. 2 – Chrudim, Hradební ulice. Tmavě šedou barvou je zvýrazněna výzkumná plocha z roku 2006.

Obr. 3 – Kování prachovnice z Chrudimi, Hradební ul. Inv. č. A 33722.
Kresba J. Musil.

FIND OF EARLY MODERN ERA POWDER FLASK FROM CHRUDIM – HRADEBNÍ STREET

In 2006 an fitting powder flask was found during a rescue archaeological survey in Hradební Street in Chrudím. The Chrudím find represents the upper part of the metalwork of a powder flask with gunpowder dispenser. From the archaeological contexts, only a fragment of a powder flask from Zbečno has been published. Another analogous artefact worthy of mention is a powder flask from the city armoury from the collection of the West Bohemia Museum in Plzeň which comes from the time of the Thirty Years' War. In view of the dating of the destruction horizon and analogous finds I believe that the fragment of the powder flask found can be dated to the 1st half of the 17th century, i.e., to the era of the Thirty Years' War, which is expressed, inter alia, by the finds of clay pipes.